

В'ячеслав Кушнір
ORCID.ORG/0000-0003-3058-3019
доктор історичних наук,
професор кафедри археології та
етнології України
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
v_kushnir@ukr.net

ЕТНОГРАФІЯ В НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИТОКИ НАРОДОЗНАВЧОЇ ДИСЦИПЛІНИ

У даній статті розглядається питання історії становлення етнографії як науки і навчальної дисципліни у Новоросійському університеті. У якості джерела використовуються протоколи ради університету, в яких простежується еволюція усвідомлення важливості народознавства як науки і навчальної складової в університеті, з урахуванням його ролі в освітній, науковій, громадській діяльності краю.

Ключові слова: *Новоросійський університет, етнографія, південь України*

Vyacheslav Kushnir
ORCID.ORG/0000-0003-3058-3019
Doctor of History,
Professor of the Department of Archeology and
ethnology of Ukraine
Faculty of History and Philosophy
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Ukraine, Odesa)
v_kushnir@ukr.net

ETHNOGRAPHY AT NOVOROSSIIYA UNIVERSITY: TO THE QUESTION OF THE FOLK STUDY ACADEMIC DISCIPLINE ORIGINS

Summary

The south of Ukraine is known for its ethnographic diversity. In the north and north-west parts of the Black Sea region, Albanians, Bulgarians, Gagauzes, Greeks, Moldovans, and Russians who were compactly settled among Ukrainians, who still communicate in their native languages, celebrate traditional holidays, and adhere to customary ritual practices.

Therefore, the regional population history and culture must study, disseminate and protect this universal heritage, and as an object and subject

it requires careful scientific study made by professional specialists whose training is carried out in university lecture halls

This article deals with the history of the formation of ethnography as a science and academic discipline before the creation of the Department of Geography and Ethnography. The source is the Protocols of the Council of the Imperial Novorossiya University, according to which we can trace the evolution of awareness of how important is to have folk studies as a science and educational aspect at the University, taking into consideration its role in educational, scientific and social activities of the region.

In the first half of the 19th century the interest in folk studies keeps growing among the intelligentsia, periodicals, in particular the Odesskiy Vestnik. The study of folklife culture is became one of the main tasks of the Odessa Society of History and Antiquities. Eventually, in 1882, the introduction of the folk study academic discipline into the educational process at Novorossiya University appeared as a separate issue. The establishment of the Department of Historical Geography was proposed

The proposal was supported and in 1884 the Department of Geography and Ethnography appeared at the Faculty of History and Philology.

Keywords: *Novorossiya University, ethnography, the south of Ukraine*

Постановка проблеми. Південь України надзвичайно різноманітний на пам'ятки історії і культури. Природно-географічні особливості Північного Причорномор'я були сприятливі перш за все для розвитку кочових видів господарства і суспільств, морської торгівлі, тому міграції населення впродовж багатьох століть були звичайним явищем для цього регіону. Факторії і міста античних і середньовічних часів були зосередженням комунікацій різних культур, відображених у значних обсягах в археологічних і письмових джерелах і представляють значний інтерес для історичної науки.

Ще однією особливістю Північного Причорномор'я є його етнографічне розмаїття. В результаті колонізації у XVIII-XIX століттях, насамперед його північно-західної частини – Подністров'я і Подунав'я – де оселились переселенці з різних регіонів південної і західної Європи, край став відомий поліфонією мов, оригінальністю обрядів і звичаїв, побуту і господарської діяльності.

Такий історико-культурний наратив став привабливим для істориків і народознавців. Тому цілком природно сприймається поява в Одесі організацій і товариств для вивчення і популяризації,

насамперед історії Північного Причорномор'я. Зростала потреба у професійно підготовлених дослідниках, яких на той час ще бракувало.

Поступово все більше уваги приділялось етнографії. Основним осередком народознавчих розвідок стає Новоросійський університет. Не одразу після заснування у 1865 році, адже за відсутності кадрів утвердження етнографії як науки, навчальної дисципліни потребувало часу.

Різні періоди історії становлення і розвитку народознавства в Новоросійському університеті відображені в історіографії. Та слід відзначити, що інтерес до вивчення народної культури з'являється і у представників інтелігенції. Регулярні дослідження розпочинаються Одеським товариством історії і старожитностей з 1840-х років. Вивчення народної культури стає одним з його завдань. Члени товариства обговорювали проблеми теоретичного і практичного характеру, розшукували, видавали твори, переважно зарубіжних мандрівників з інформацією етнографічного характеру, у тому числі про культуру і побут степової зони у XVII – XVIII століттях. Публікації другої половини XIX ст. відіграли важливу роль у становленні традиції регіональної етнографічної школи.

Інтерес до народної культури проявляли чиновники, військові службовці, духовенство, працівники місцевих періодичних видань. Публікації цієї групи авторів у періодичних виданнях переважно описові, фрагментарні, без наукового аналізу і узагальнень, але вони викликали зацікавленість суспільства народною минувиною.

Одним з таких видань стає «Одеський вісник», в якому вийшли друком матеріали етнографічного характеру, зокрема про релігійні свята, казки, легенди, повір'я, обряди і звичаї, побут, народну медицину. Досліджується історія та культура переселенців з країн Південної і Західної Європи, акцентується увага на поліетнічності Одеси і краю [П. М], популяризуються свідчення мандрівників [Гербановский, 1842; Город Одесса, 1885; Город Николаев, 1886; Кравченко, 1854]. Особлива увага до історії колоністів [Статистическое обозрение, 1830], насамперед німців та болгар,

віруючих різних конфесій. Культура українців на сторінках часопису репрезентована декількома статтями, присвяченим календарній обрядовості “Рождественские святки у малороссиян” (Т. П. – ский, 1842), іншими матеріалами української старовини (Л.В.И – ский, 1873). Слід виділити етнографічні розвідки професора О.І.Маркевича, якого цікавили питання народної культури українців, історії заселення південних регіонів. Однак його публікації відносяться до пізнішого етапу народознавчих досліджень [Кушнір, 2005].

Питання становлення етнографії як науки і навчальної дисципліни в Новоросійському університеті – предмет окремого дослідження з використанням різних джерел. Одним з таких є протоколи засідань ради Новоросійського університету. Його значимість, як найбільш повного інформаційного джерела відзначав О. І. Маркевич: «...Протоколи засідань Ради настільки повне джерело для історії Новоросійського університету до літа 1884 р., що для нас виявилось практично лишнім користування університетськими справами» (Справи – окремі групи документів – В. К.) [Маркевич, 1890: 158].

Мета статті. Метою даної розвідки є з’ясування на матеріалах протоколів засідання ради Новоросійського університету історії етапу становлення як наукової і навчальної дисципліни до 1884 року. Верхня хронологічна межа маркується 1884 роком. За статутом на історико-філологічному факультеті було 11 кафедр (російської історії, загальної історії, церковної історії, історії російської мови і літератури, слов’янської філології, загальної літератури, порівняльної граматики індоєвропейських мов, грецької словесності, теорії і історії мистецтв, історії філософії). Такий стан залишався, як відзначив О. І. Маркевич, і понині майже без змін, які відбулися під час перетворень університету в 1884 році (Маркевич, 1890: 173).

Виклад основного тексту. У протоколах ради Новоросійського університету можна знайти чимало інформації з різноманітних питань життя навчального закладу. Серед них свідчення і про організацію навчального процесу, дисципліни, зокрема історико-філологічного факультету. Враховуючи специфіку регіону, а саме його полікультурність, цілком логічним було для Новоросійського

університету включення до навчальних планів народознавчої проблематики. Однак, гортаючи сторінки протоколів засідання вченої ради університету, принаймні з 70-х років XIX століття, знаходимо обмаль інформації за темою, хоча ще у 1866 році обговорювалась можливість реорганізації історико-філологічного факультету. Тоді і було запропоновано «ввести в коло наук факультету, як важливої для всіх відділень, загальної і руської географії» (Маркевич, 1890: 316).

Причини відсутності окремих народознавчих дисциплін різні, однією з основних слід вважати недостатній рівень розвитку етнографії як науки, відсутність підготовлених кадрів. Однак, принаймні в 1870-х роках, в університеті з'являється інтерес до культурної спадщини, щоправда давніх часів. На одному із засідань ради професор історико-філологічного факультету В. Г. Григорович чи не вперше актуалізує важливу для університету проблему. «...Вимовляючи свій голос у цій справі (археологічні дослідження – В. К.), рада університету доведе, що вона усвідомлює покликання вищого навчального закладу – вважати науку з «историческим приданием о культурном значении достопримечательнейшей местности края» (Протоколы, 1871: 341).

Схоже, що уявлення про цінність історичного і етнографічного розмаїття краю, навіть у професорському середовищі, складалося поступово. Думки, оцінки, пропозиції щодо вивчення історії і культури населення краю проявляються в самих несподіваних ситуаціях. Однією з таких, наприклад, було обговорення питання корисності виділення для викладачів університету земельних ділянок (до 100 десятин кожному професорові). Такі землевласники з ресурсом наукового знання принесли б користь. «Серед нас є і вчені філологи, які займаються вивченням численних говірок цього краю, є археологи, яким із книг знайомий цей край і його долі на протязі багатьох тисяч років» (Протоколы, 1870: 138-139).

Інтерес до історичної і культурної спадщини зростає не лише в університетському середовищі, в суспільстві все більше визріває розуміння ролі університету як осередку накопичення історичних і народознавчих знань. Так, зокрема, вченою радою зафіксовано

звернення до ректора з пропозицією передачі університетській бібліотеці літератури. Прикметно, що серед тематичних видань згадуються і етнографічні (Протоколи, 1870: 27).

Поступово народознавча тематика потрапляє в освітній процес, наприклад у формах творчих конкурсних робіт студентів. Так, у 1872 році в університеті було засновано щорічну премію в 500 рублів за кращий твір для народної сцени. Серед вимог твір «...має бути чисто-народним (але не простонародним), написаним чисто російською літературною мовою, за винятком тих місць, де необхідно вживати в розмовах народні вислови ... зокрема побут нашого народу з усіма його особливостями, повір'ями і звичаями, які мають слугувати найголовнішим матеріалом для драматичного твору ...» (Протоколи, 1873: 157).

Опосередковано з темою становлення народознавства як окремого наукового напрямку можна пов'язувати ініціювання історико-філологічним факультетом питання створення в Одесі центрального південноруського архіву на основі архіву новоросійського генерал-губернаторства. У контексті цього клопотання В. І. Григорович наголошував, що «...Тавріда, бувше запоріжжя ... Бесарабія могли б бути предметом вельми бажаних досліджень, якби ці посібники зосереджені були в одному місці ... Не можна сумніватися, що ці документи дадуть щедрий матеріал для історії населення південного краю» (Протоколи, 1874: 65-66).

Зрештою введення народознавчої дисципліни у навчальний процес у Новоросійському університеті постає окремим питанням. У протоколах ради університету за грудень 1882 року значиться клопотання історико-філологічного факультету про доцільність викладання історичної географії в цілому, історії географічних відкриттів і колонізації зокрема. Особливу увагу факультет просить звернути на етнографію і саме етнографію південно-східної Європи як контактну область слов'яно-руського світу з «иностранческими елементами» (Протоколи, 1882: 316). Факультет наголошував, що, незважаючи на відсутність підготовлених кадрів, які необхідно готувати, можна використовувати практику викладання історичної

географії професора П. Бруна, програми курсів якого можуть використовуватись для постановки питання. У 1882 році вчений комітет міністерства народної освіти знаходить за доцільне створення в університетах кафедри географії і своє рішення надсилає на розгляд університетів. У відповідь у 1883 році комісія Новоросійського університету у складі професорів О. Кочубинського, Ф. Успенського, Ф. Шведова, Д. Азаревича, доцента О. Колосовського (Протоколи, 1882: 317) сформувала своє рішення. Не обійшлося без дискусій, зокрема щодо питання переліку змісту навчальних дисципліни, яке було актуальним не лише для Новоросійського університету. Не мало узгодженого розуміння об'єкту географічної науки. Наголошувалось на тому, що людина не відділена від оточуючих природно-історичних умов і вивчення всього того, що відноситься тільки до людини, має бути завданням спеціального відділу етнографії (вивчення побуту, устоїв, вірувань інше), а при іспитах на магістра географії допоміжними чи додатковими науками мають бути фізична географія (в обсягах університетського курсу) і етнологія з головними відомостями з етнографії. Стосовно етнології з етнографією, які не входили до складу наук фізико-математичного факультету, на якому мала бути кафедра географії, «то ця наука знаходиться у такому ж стані і відносно історико-філологічного факультету» (Протоколи, 1885: 128-130).

Як зазначає О. Маркевич, її голова професор О. Кочубинський подав особливу думку, відмінну від думки комісії. Якщо комісія вважала, що на кафедрі має бути багато предметів природничого характеру, то професор О. Кочубинський наполягав на створенні кафедри географії історичного характеру. Рішення ради університету міністерство народної освіти передало на розгляд вченого комітету, який підтримав пропозицію О. Кочубинського. В результаті рішення про створення на історико-філологічних факультетах кафедри географії і етнографії потрібно було виконувати і у 1884 році вони з'явилися. Серед предметів кафедри значились ґрунтознавство, історична географія, передбачався і такий предмет як етнографія (Протоколи, 1883: 31). Члени комісії враховували думку міністра

народної освіти, який підтримав наміри щодо створення кафедри, але за умови забезпечення підготовленими викладачами (Протоколи, 1883: 31). Для отримання вченого ступеня магістра географії, крім захисту дисертації, потрібно було скласти усний іспит з ґрунтознавства на фізико-математичному факультеті і з історії та етнографії – на історико-філологічному (Протоколи, 1883: 31). Але вимоги були такі, що навряд чи знайшлась би особа, яка, склавши іспит, стала магістром цієї науки. Принаймні у Новоросійському університеті кафедра «занята не була і лекції з цього предмету не читали» (Маркевич, 1890: 318). Тобто, ця ідея не була реалізована належним чином. Питання організаційного характеру продовжувались у наступних роках і, зрештою, у 1888 році кафедра була перенесена з історико-філологічного факультету на фізико-математичний (Маркевич, 1890: 319).

Висновок. Таким чином, шлях становлення етнографії як навчальної дисципліни у Новоросійському університеті розпочинався переважно із краєзнавчих розвідок у першій половині ХІХ століття. Завдяки зусиллям інтелігенції, зростанням уваги місцевих періодичних видань до історії і культури населення, діяльності товариств накопичувався значний емпіричний матеріал, визрівало розуміння необхідності його наукового вивчення на університетському рівні, створення спеціалізованої кафедри, відповідної інфраструктури. Розгляд цього питання на засіданнях ради Новоросійського університету засвідчує актуальність введення до навчального процесу народознавчих дисциплін з чітким розумінням специфіки етнографії і етнології, предмету, завдань цієї дисципліни. Можна вважати, що до 1884 року основа для розвитку народознавства в Новоросійському університеті була підготовлена.

Список використаних джерел і літератури

А. В-к-в, 1843 – А. В-к-в. О состоянии колонии Южного края России в 1842 году. Статистические данные // Одесский вестник. 1843. №8.

Гербановский Н., 1842 – Гербановский Н. Из путевых заметок о Бессарабии // Одесский вестник. – 1842. № 92.

Город Одесса. Отрывок из путешествия по всему Крыму и Бессарабии Павла Сумарокова // Одесский вестник. 1885. №81.

Город Николаев в 1779 году. Отрывок из путешествия по всему Крыму и Бессарабии Павла Сумарокова // Одесский вестник. 1886. №25.

Кравченко, 1854 – Кравченко. Село Караимка // Одесский вестник. 1854. №85.

Кушнір В.Г., 2005 – Кушнір В.Г. Українці Одеси: до аналізу етнографічної спадщини О. І. Маркевича // Записки історичного факультету. Вип. 16. Одеса, 2005.

Л.В.И-ский, 1873 – Л.В.И-ский. Украинская старина // Одесский вестник. 1873. №140.

Маркевич А. И., 1890 – Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Одесса, 1890.

П. М., 1829 – П. М. Взгляд на состояние Новороссийского края в 1828 году // Одесский вестник. 1829. №15.

Протоколы заседаний Совета университета // Записки Императорского Новороссийского университета. Одесса, 1870. Т.5.

Протоколы заседаний Совета университета // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1870. Т.3.

Протоколы заседаний Совета университета // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1871. Т.6.

Протоколы заседаний Совета университета // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1873. Т.11.

Протоколы заседаний Совета университета // Записки императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1874. Т.13.

Протоколы Совета Императорского Новороссийского университета. 1882. 2 декабря.

Протоколы Совета Императорского Новороссийского университета. 1883. 3/10 февраля.

Протоколы Совета Императорского Новороссийского университета. 1885.

Статистическое обозрение колоний иностранных поселенцев в Новороссийском крае // Одесский вестник. 1830. № 49.

Т. П. – кий, 1842 – Т. П. – кий. Рождественские святки у малороссиян // Одесский вестник. 1842. № 101.

References

A. V-k-v, 1843 – A. V-k-v. O sostoianyy kolony Yuzhnoho kraia Rossyy v 1842 roku. Statysticheskiye dannyye // Odesskiy vestnyk. 1843. №8. [in Ukrainian].

Herbanovskiy N., 1842 – Herbanovskiy N. Yz putevykh zametok o Bessarabyu // Odesskiy vestnyk. 1842. № 92. [in Ukrainian].

Horod Odessa. Otryvok yz puteshestvyia po vsemu Krymu y Bessarabyu Pavla Sumarokova // Odesskiy vestnyk. 1885. №81. [in Ukrainian].

Horod Nykolaev v 1779 roku. Otryvok yz puteshestvyia po vsemu Krymu y Bessarabyu Pavla Sumarokova // Odesskiy vestnyk. 1886. – №25. [in Ukrainian].

Kravchenko, 1854 – Kravchenko. Selo Karaymka // Odesskiy vestnyk. 1854. – №85. [in Ukrainian].

Kushnir V. H., 2005 – Kushnir V. H. Ukraintsi Odesy: do analizu etnografichnoi spadshchyny O. I. Markevycha // Zapysky istorychnoho fakultetu. Vyp. 16. Odesa, 2005. [in Ukrainian].

L.V.Y-skyi., 1873 – L.V.Y-skyi. Ukraynskaia staryna // Odesskyi vestnyk. 1873. №140. [in Ukrainian].

Markevych A. Y., 1890 – Markevych A. Y. Dvadsatypiatyletye Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Odessa, 1890. [in Ukrainian].

P. M., 1829 – P. M. Vzghliad na sostoianye Novorossyiskoho kraia v 1828 hodu // Odesskyi vestnyk. 1829. №15. [in Ukrainian].

Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta // Zapysky Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Odessa, 1870. T.5. [in Ukrainian].

Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta // Zapysky Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Odessa, 1870. T.3. [in Ukrainian].

Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta // Zapysky Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Odessa, 1871. T.6. [in Ukrainian].

Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta // Zapysky Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Odessa, 1873. T.11. [in Ukrainian].

Protokoly zasedanyi Soveta unyversyteta // Zapysky ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. Odessa, 1874. T.13. [in Ukrainian].

Protokoly Soveta Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. 1882. 2 dekabria. [in Ukrainian].

Protokoly Soveta Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. 1883. 3/10 fevralia. [in Ukrainian].

Protokoly Soveta Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta. 1885. [in Ukrainian].

Statystycheskoe obozrenye kolony ynostrannykh poselentsev v Novorossyiskom krae // Odesskyi vestnyk. 1830. № 49. [in Ukrainian].

T. P. – kyi, 1842 – T. P. – kyi. Rozhdestvenskye sviatky u malorossyian // Odesskyi vestnyk. 1842. № 101. [in Ukrainian].